

ЛЕКСИКОГРАФІЯ ТА МІЖМОВНІ ЗВ'ЯЗКИ

УДК 800

Леся Беспальченко

Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ АБРЕВІАЦІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ СУБМОВИ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ

© Беспальченко Л. О., 2012

У статті розглядаються типи аббревіації в термінології фахової субмови ядерної безпеки, особливості їх утворення та функціонування в німецькій та українській мовах.

Ключові слова: українська мова, німецька мова, тип аббревіації, технічна термінологія, фахова субмова ядерної безпеки.

The article considers the types of abbreviation in the technical terminology of nuclear safety sublanguage, its formation and functions in German and Ukrainian languages.

Keywords: Ukrainian language, German language, type of abbreviation, technical terminology, nuclear safety sublanguage.

Фахові мови посідають на сьогоднішній день провідні позиції в рейтингу найпопулярніших тем наукових розвідок, зважаючи на стрімкий розвиток сфер суспільної діяльності міжнародного значення та підвищення вимог до комунікативного оформлення інформації та якісного забезпечення порозуміння між комунікантами в межах певної фахової сфери. Однією з таких мов є фахова мова ядерної безпеки (надалі ФСЯБ), яка набула широкої популярності на інтернаціональній арені у зв'язку із трагічними подіями міжнародного масштабу (вибух на АЕС «Фукусіма-1», Японія; Чорнобильська катастрофа, Україна) та підвищеним інтересом до стану ядерної безпеки в більшості країн. Це не могло залишитися поза увагою мовознавців та перекладачів, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Дослідження фахових мов (інакше: «спеціальні мови», «технолекти») має об'єктом особливості мови певної галузі науки. При цьому фахова мова до певної міри протиставляється загальноживаній мові, хоча словниковий запас першої бере початок саме із другої. Але якраз проблеми, пов'язані зі специфічною лексикою фахових мов, породили необхідність виділення окремої науки – термінознавства. У той час, як наука про фахові мови має на меті дослідження власне мови певної сфери науки і техніки, предметом дослідження термінознавства є не мова як така, а саме термін як єдність поняття й назви. Таким чином, термінознавство охоплює й понятійну сферу певної фахової галузі [5, с. 4].

Як відомо, проблемами термінології займалось багато українських та зарубіжних лінгвістів, таких як і Г. О. Винокур, А. А. Реформатський, О. С. Ахманова, Т. Р. Кияк, В. П. Даниленко, В. М. Лейчик, Н. З. Котелова, С. В. Гринев, С. Горст, Ю. Больтен, Р. Бульман, В. Фляйшер, І. Барц та інші. Більшість дослідників визнає, що термінологічність – одна з основних стильових ознак наукового стилю, інформативне ядро лексики мов науки [4, с. 38]. Чітко визначена та уніфікована терміносистема забезпечує функціонування фахової мови. Тому ми й зосереджуємо нашу увагу на дослідженні термінології ФСЯБ.

Усю лексику фахового тексту можна поділити на 4 види:

- 1) терміни даної галузі, які мають власну дефініцію;
- 2) міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці (у т. ч. терміни суміжних наук) – наприклад, поширені терміни філософії, політології, математики, філології і т. п.;
- 3) напівтерміни або професіоналізми, до яких можна віднести й номенклатури, щоправда, професіоналізми, як правило, можуть тлумачитися, на протигагу номенклатурним одиницям (пор. професіоналізм «*Beißzange*» та номен «*Opel-Vectra*»);
- 4) професійні жаргонізми, які не претендують на точність та однозначність, мають великий рівень образності та емоційно забарвлене значення (напр. «*Hexe*» – «підйомник матеріалів на будові», «*Schießbude*» – «ударний інструмент джазової капели») [1, с. 4].

Усюди, де опрацьовуються, розповсюджуються чи застосовуються фахові знання, неможливо уникнути використання вузькоспеціалізованої лексики, і якщо погодитися з тим, що вона найважливіша й найбільш уживана в даних текстах, то цілком логічним є той факт, що вона містить у собі найвагомішу інформацію. Надзвичайно цікавим та практично не дослідженим залишається такий прошарок вузькогалузевої термінології як терміни-аббревіатури та скорочення у ФСЯБ, які стали *предметом* нашої розвідки. Вони відіграють важливу роль у межах терміносистеми фахової сфери діяльності та мають ряд притаманних їм ознак, які потрібно враховувати, щоб уникати неточностей чи помилок у розумінні чи використанні певних термінологічних одиниць або ж при передачі інформації іншою мовою. Так, наприклад, ми пам'ятаємо, що характерними рисами фахової мови є як інформативність (яка зумовлює насиченість текстів вузькогалузевою термінологією), так і мовна та часова економія (яка прагне до прозорості й максимальної стислості та чіткості подачі інформації). Ці риси з одного боку доповнюють одна одну, а з іншого протиставляються одна одній. Таким чином, зважаючи на складну структуру німецькомовних термінів та їх відтворення українською мовою за допомогою багатоконпонентних словосполучень (напр. нім. *Atomrechtliche Verfahrensverordnung*, укр. *правове регулювання заходів з ядерної безпеки*), виникає необхідність у їх скороченні та стислому вираженні засобами мови тих чи тих складних понять.

Тому аббревіатури та скорочення стають зручним засобом, зокрема в німецькій та українській ФСЯБ, для позначення найрізноманітніших термінів без потреби їх розгортання й пояснення, причому тут спостерігається не лише важливість мовної та часової економії, але й можливість використання взаємозамінних термінів з повним та абсолютно рівним смисловим навантаженням.

Прагнення до мовної економії та усунення формальної дивергенції істотно посприяли тому, що швидке зростання ще на початку індустріалізації парадигми коротких лексичних одиниць німецької мови не втратило своєї актуальності й сьогодні.

Серед аббревіатур (у широкому значенні цього терміна) можна виділити такі основні типи, які живаються в текстах фахових субмов:

1. Аббревіатури, утворені з початкових літер лексичних компонентів словосполучення. Ці аббревіатури належать до аббревіатур буквених, тобто утворених з алфавітних назв початкових літер вихідного словосполучення, або до аббревіатур звукових, які теж утворені з початкових літер елементів певного словосполучення, але читаються не за алфавітними назвами літер, а як звичайне слово: *KIV* (*Kaliumiodid-Verordnung*), *РМПП* (*радіоактивні матеріали природного походження*).

2. Аббревіатури буквено-цифрові або звуко-цифрові. Це здебільшого назви різних марок і моделей механізмів, сировини, хімічних елементів: *Niveau SL-1, SL-2*; *Pu-238* (*плутонію-238*); *U-233* (*уран-233*).

Абревіатури обох типів належать до ініціальних аббревіатур або акронімів та є найпоширенішими типами в діловому мовленні.

3. Аббревіатури, утворені зі скорочених початкових елементів (морфем) словосполучень: *держгосп*; *Ökokult*.

4. Аббревіатури, утворені шляхом поєднання початкової частини одного компонента (або кількох компонентів) і повного компонента, тобто так звані частковоскорочені слова: *Департамент держсанепіднагляду*; *Biostoff*. Цей спосіб скорочення дає для тексту ділових документів значну економію й збільшує інформативність його компонентів.

Найпопулярнішим та найуживанішим типом абревіації в межах української та німецької ФСЯБ виявилися акроніми (скорочення з початкових літер багатокомпонентних термінів-словосполучень), які можуть якнайкраще задовольнити потребу в спрощенні складних понять та мають легко відтворювану та прозору структуру: *StrlSchV* (*Strahlenschutzverordnung*), *AtSMV* (*Atomrechtliche Sicherheitsbeauftragten- und Meldeverordnung*), *AtAV* (*Atomrechtliche Abfallverbringungsverordnung*); у реч.: *Die AtAV gilt für die Überwachung und Kontrolle grenzüberschreitender Verbringungen radioaktiver Abfälle und abgebrannter Brennelemente* [8]; *EPK* (еквівалентна рівноцінна концентрація), *РДАС* (рівень дії в аварійній ситуації), *ВЗУ* (високозбагачений уран); у реченні: *Нагадаю, Україна на вашингтонському саміті 2010 року відмовилась від високозбагаченого урану (ВЗУ), який знаходився на її території. В обмін на його здачу Сполучені Штати пообіцяли надати українським науковцям низькозбагачений уран (НЗУ) для дослідницької діяльності* [9]. У наведених прикладах з текстів можемо помітити, що німецькомовний варіант абревіатури ми бачимо без додаткового пояснення чи повного варіанту терміна, у той час як українські абревіатури подаються в тексті в дужках після його повного варіанту. Це пояснюється тим, що тексти різні як за жанровими характеристиками, так і за належністю до функційних стилів, а отже і реципієнт у кожного з них різний. Так німецький приклад взятий із законодавчого акту про ядерну безпеку та орієнтований на обмежене коло реципієнтів, а український – із публіцистичної статті, розрахованої на широке коло читачів.

У ході наукової розвідки було досліджено 470 німецьких та 390 українських термінів-аббревіатур у ФСЯБ. Це дало можливість для підрахування частотності використання того чи того типу абревіації в межах цієї фахової сфери. Таким чином перший тип абревіації, тобто акроніми, складає 68% від загальної кількості термінів-скорочень у німецькій ФСЯБ та 64% – в українській.

Друге місце належить скороченням-контамінаціям, які складаються з початкових морфем складного терміна, та популярність яких складає 14% серед усіх аббревіатур німецької ФСЯБ. Такий тип абревіації характерний для термінів-словосполучень, які мають у своєму складі не більше трьох компонентів: *AtKostV* (*Kostenverordnung zum Atomgesetz*), *AtDeckV* (*Atomrechtliche Deckungsvorsorge-Verordnung*), *EndlagerVIV* (*Endlagervorausleistungsverordnung*); у реч.: *Verordnung über Vorausleistungen für die Einrichtung von Anlagen des Bundes zur Sicherstellung und zur Endlagerung radioaktiver Abfälle wird als EndlagerVIV gezeichnet* [9]. Крім того слід зазначити, що в українській ФСЯБ цей тип не використовується, а на його місці ми бачимо змішані абревіатури (17%), які складаються з початкової морфемі першого компонента та повного другого компонента складного терміна: *спецодяг*, *біоефективність*, *медопромінення*; у реченні: *Біоефективні частоти виявляються експериментально і спроб пояснення фізичних механізмів їхнього існування дуже мало* [10].

На третьому місці ми бачимо буквенно-цифрові абревіатури, які означають здебільшого серії, рівні, хімічні елементи, сировину тощо. Приклади з української ФСЯБ яскраво ілюструють використання цього типу абревіації: *уран-238*, *торій-232*, *ОПРЗ-II*, *НУА-III*; у реч.: *Визначається максимальний рівень випромінювання в одиницях «мілізіверт на годину» (мЗв/год) на відстані в 1 м від зовнішніх поверхонь упаковки, транспортного пакету, контейнера або неупакованих НПА-I чи ОПРЗ-I* [11]. Частка таких аббревіатур в українській ФСЯБ складає лише 6,5% від загальної кількості термінів-скорочень. Проте німецька ФСЯБ схиляється до використання інтернаціоналізмів у аббревіатурах цього типу, здебільшого це англіцизми чи латинізми, які широко використовуються в цій сфері знань та запозичені й зафіксовані словниками німецької мови як терміни-аббревіатури ФСЯБ: *Type IP-1*, *half-life T*, *SCO-II*; у реч.: *Radioaktive Stoffe, Oberflächen-Kontaminierte Gegenstände (SCO-I oder SCO-II) werden nicht spaltbar oder spaltbar, freigestellt* [12]. Такі аббревіатури складають 8,5% німецькомовних термінів-скорочень у ФСЯБ.

Частка інших типів абревіації, які не ввійшли до переліку найуживаніших у межах ФСЯБ, складають 9,5% у німецькій мові та 12,5% – в українській.

Результати порівняльного аналізу типів абревіації в межах німецької та української ФСЯБ свідчать про низький рівень відповідності аббревіатур у двох мовах, що є великою проблемою для перекладачів та лінгвістів. Так лише 12% німецьких термінів-скорочень ФСЯБ мають відповідник в українській ФСЯБ у вигляді певного типу абревіації. До таких термінів належать як правило одиниці виміру, які мають узгоджений тип скорочення в межах більшості наукових галузей: *бекерель*

(Бк) – *Besquerel (Bq)*, *грей (Гр)* – *Gray (Gy)*; запозичені терміни-аббревіатури з латини, грецької чи англійської мов: *біоаналіз* – *Bioanalyse*, *біосфера* – *Biosphäre*; та загальноживані терміни як у ФСЯБ, так і в інших суміжних науках: *високозбагачений уран (ВЗУ)* – *hochangereichtes Uran (HAU)*, *низько збагачений уран (НЗУ)* – *niedrigangereichtes Uran (NAU)*.

Переважає більшість, а саме 88% німецьких аббревіатур ФСЯБ не мають відповідників в українській мові, що пояснюється недостатнім рівнем розвитку української ФСЯБ та відсутністю сучасних фахових словників, які б фіксували та нормували використання аббревіатур у ФСЯБ. Так *probabilistische Sicherheitsbewertung (PSB)* перекладається українською як *вірогідний аналіз безпеки* зі скороченням цього вузькоспеціалізованого терміну як *ВАБ*, проте ця аббревіатура не зафіксована в жодному словнику чи глосарії й тим самим ставить під сумнів правомірність свого використання. І головна проблема в тому, що це не окремий випадок, а вже певна закономірність у функціонуванні української термінології ФСЯБ. Проте можливою є зворотна ситуація, коли в німецькій ФСЯБ немає відповідного типу аббревіації українському і термін використовується лише в повному варіанті: *значення проектної вірогідності (ЗПВ)* – *Wahrscheinlichkeitswert des Projekts*. І принцип мовної економії в такому випадку реалізується лише в українській ФСЯБ, але не в німецькій, що порушує також прозорість подачі інформативного матеріалу.

Отже, висока популярність аббревіатур та їх зростаюче значення в межах фахових мов, зокрема ФСЯБ, фіксується численними словниками та списками скорочень для конкретних документів (напр. *перелік скорочень до Конституційних законів про ядерну безпеку*), що викликає необхідність у їх узгодженні, унормуванні та уніфікації, завдяки яким можна уникнути проблем з порозумінням між комунікантами в межах однієї субмови та вирішити велику кількість проблем, які виникають при перекладі. Відсутність єдиного українського термінологічного словника з ядерної безпеки, який включав би повний перелік аббревіатур вузькоспеціалізованої термінології із цієї галузі, створює багато труднощів у використанні фахової лексики та при перекладі, враховуючи те, що багато німецькомовних термінів чи термінів-аббревіатур не мають відповідника, зафіксованого словниками української мови. Враховуючи це, одним з актуальних завдань лінгвістики залишається детальне вивчення терміносистеми ФСЯБ та розробка глосарію аббревіатур, який би міг задовольнити потребу мовного забезпечення цієї сфери діяльності.

1. *Возна Р. Ф. Аббревіатури в діловому мовленні суспільства [Електронний ресурс] / Р. Ф. Возна. – Режим доступу: <http://www.kulturamovny.org.ua/KM/pdfs/Magazine23-14.pdf>.* 2. *Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.* 3. *Дужа-Задорожна М. П. Особливості аббревіатур у німецькій економічній мові [Електронний ресурс] / М. П. Дужа-Задорожна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Lingvistyka/2007_586/25.pdf.* 4. *Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціологічні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 103 с.* 5. *Кияк Т. Р. Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів / Тарас Романович Кияк // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 3–5.* 6. *Мацько О. М. Аббревіатури як згорнені мовні формули в дипломатичних текстах / Оксана Михайлівна Мацько // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 31–36.* 7. *Hoffman L. Fachsprachen als Subsprachen / Fachsprachen. Walter de Gruyter / Lothar Hoffman. – Berlin-New York, 1998.* 8. *Gesetz Sammlung unter Berücksichtigung des Standes der Gesetzgebung vom 1. Juni 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jusline.de/gesetze.html>.* 9. *Високозбагачений уран з України вивезли не повністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1445174>.* 10. *Verordnung über Vorausleistungen für die Einrichtung von Anlagen des Bundes zur Sicherstellung und zur Endlagerung radioaktiver Abfälle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buzer.de/gesetz/4046/index.htm>.* 11. *Правила, додані до Європейської угоди про міжнародне перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами (ВОПНВ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapravo.net/akty/authority-resolution/akt9pyzq4g/page38.htm>.* 12. *Schriftliche Weisung für den Straßentransport [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sicherheit.uni-hd.de/gefahrstoffe/gefahrgut/UN2913.pdf>.*